

PROLOGAS

Paskutiniojo karo pabaigą aš sutikau Niujorke. Penkiasdešimt septintosios gatvės rajonas buvo tapęs man, žmogui be tėvynės, labai silpnai mokančiam tos šalies kalbą, gali sakyti, antrąja tėvyne.

Praeityje buvo ilgas, pilnas pavojų kelias, *via dolorosa** visų tų, kurie buvo priversti bėgti nuo Hitlerio režimo. Kančių kelias ėjo per Olandiją, Belgiją ir Šiaurės Prancūziją į Paryžių. Ten jis išsiskyrė. Viena jo atšaka vedė per Lioną į Viduržemio jūros pakrantę, kita — per Bordo ir Pirėnus į Ispaniją ir Portugaliją, į Lisabonos uostą.

Aš nuėjau tą kelią kaip ir daugelis mano likimo draugų, ištrūkusių iš gestapo nagų. Bet ir tuose kraštuose, per kuriuos ėjo mūsų kelias, mes nesijautėme saugūs, nes tik nedaugelis turėjome tikrus asmens dokumentus arba visas. Jeigu žandarai mus pagaudavo, mes atsidurdavome už grotų, gaudavome kalėjimo, o paskui — lauk iš tos šalies. Tiesa, kai kurios šalys buvo bent tiek humaniškos, kad neišgrūsdavo mūsų atgal per Vokietijos sieną; ten mes būtume žuvę koncentracijos stovyklose.

Kadangi tik nedaugeliui pabėgėlių pavykdavo apsirūpinti tikrais pasais, mes beveik visur ir visada būdavome bėgliai. Be dokumentų niekur negalėjome legaliai dirbti. Daugelis iš mūsų buvome alkani, suvargę ir vieniši, todėl ir pavadinome savo klajonių kelią *via dolorosa*.

Mūsų kelionės stotys buvo nedidelių miestelių pašto įstaigos

* Kančių kelias (*lot.*).

ir baltos mūro sienos pakelėse. Paštuose mes bandydavome rasti savo artimųjų ir draugų laiškelių, pasiųstą iki pareikalavimo; mūro sienos ir namai paplentėse buvo mūsų laikraščiai. Ten mes aptikdavome kreida ir anglimi užrašytus kai kuriuos duomenis apie pasimetusius ir ieškančius vieni kitų žmones, adresus, perspėjimus, nurodymus, šauksmus į tuštumą visuotinio abejingumo laikotarpiu, po kurio tuoj prasidėjo nežmoniškumo epocha — karas, kai ir gestapas, ir policija, o dažnai ir žandarai darė tą patį: medžiojo mus, nelaiminguosius.

I

Prieš kelis mėnesius aš atplaukiau kroviniu laivu iš Lisabonos į Ameriką ir tik vieną kitą žodį mokėjau angliškai; buvo toks jausmas, lyg mane, pusnebylį ir puskurtį, kas būtų čia perkėlęs iš kitos planetos. Nors iš tikrųjų tai ir buvo kita planeta, nes Europoje vyko karas.

Be viso kito, ir mano dokumentai nebuvo tokie, kokie turėjo būti. Tiesa, dėl daugelio stebuklų man pavyko gauti tikrą Amerikos vizą, kuri ir leido man čia įvažiuoti. Tačiau mano pasas buvo išduotas kita pavarde. Imigracijos tarnyboms tai pasirodė įtartina ir jos sulaikė mane Eliso saloje*. Paskui po šešių savaičių išdavė man leidimą gyventi čia tris mėnesius. Per tą laiką aš turėjau išsirūpinti leidimą įvažiuoti į kokią nors kitą šalį. Tas man buvo ne naujiena. Europoje taip gyvenau metų metus, kartais turėdamas leidimą ne mėnesiui, o tik dienai kitai. Be to, kaip vokiečių emigrantas nuo tūkstantis devyni šimtai trisdešimt trečių metų oficialiai aš buvau miręs. O dabar štai tris mėnesius man nereikės niekur bėgti. Tai buvo nesuvokiama laimė.

Manęs jau seniai nestebino, kad gyvenu svetima pavarde ir nešiojuosi mirusio žmogaus pasą. Atvirkščiai, tai atrodė netgi patogu. Pasą aš paveldėjau Frankfurte. Žmogus, padovanojęs jį man prieš pat savo mirtį, buvo pavarde Rosas. Taigi ir aš dabar buvau Robertas Rosas. Savo tikrąjį pavardę beveik ir pamiršau. Daug ką galima užmiršti, kai sprendžiamas tavo gyvybės ir mirties klausimas.

* Imigrantų kontrolės postas Niujorko uoste.

Eiliso saloje sutikau vieną turką, kuris prieš dešimt metų jau buvo gyvenęs Amerikoje. Nežinau, kodėl dabar jam neleido čia vėl įvažiuoti, aš jo šito ir nesiteiravau. Ne kartą buvau patyręs, kad žmogus būdavo išsiunčiamas iš šalies tik dėl to, kad neatitiko nė vienos instrukcijos rubrikos.

Turkas davė man vieno ruso adresą. Tas rusas buvo jam pažįstamas dar iš anų laikų ir gyveno Niujorke. Tiesa, turkas nežinojo, ar tas jo pažįstamas dar tebėra gyvas. Tačiau, kai mane išleido iš Eliso, aš tuoj pat ten ir nuvykau. Tas mano žingsnis buvo savaimė suprantamas. Juk aš taip gyvenau jau daug metų. Pabėgėliai buvo priversti pasikliauti atsitiktinumis, ir kuo tie atsitiktinimai buvo neįtikėtinai, tuo jie atrodė normaliai. Tai buvo šių dienų pasakos. Jos nebuvo labai linksmos, bet, nors ir kaip keista, jų pabaiga dažnai būdavo geresnė, negu to buvo galima tikėtis.

Rusas dirbo viename menkame viešbutuke netoli Brodvėjaus. Jis buvo pavarde Melikovas, kalbėjo vokiškai ir iškart mane priėmė. Kaip senas emigrantas jis žinojo, ko man reikia: pastogės ir darbo. Dėl pastogės nebuvo problemų — jis turėjo antrą lovą ir pastatė ją savo kambaryje. Su turistu viza man buvo draudžiama dirbti, reikėjo kitokios — įvažiavimo vizos su imigracinės kvotos numeriu. Vadinasi, dirbti galėsiu tik nelegaliai. Tas pat buvo ir Europoje, dėl to aš per daug nesukau sau galvos. Be to, dar turėjau šiek tiek pinigų.

— O ar jūs pagalvojote, iš ko gyvensite? — paklausė mane Melikovas.

— Prancūzijoje pastaruoju metu gyvenau talkindamas vienam vertelgai, prekiaujančiam įtartinais paveikslais ir netikrais senoviniais daiktais.

— Ar jūs apie tuos dalykus ką nors išmanote?

— Ne per daugiausia, bet šiek tiek esu praprusęs.

— Kur mokėtės?

— Dvejus metus praleidau Briuselio muziejuje.

— Ten dirbote? — nustebęs paklausė Melikovas.

- Ne, slapsčiausi, — atsakiau aš.
- Nuo vokiečių?
- Nuo vokiečių, užėmusių Belgiją.
- Dvejus metus? — pasitikslino Melikovas. — Ir jūsų ten neaptiko?
- Manęs ne. Tik tą žmogų, kuris mane slėpė.
- Melikovas pažvelgė į mane.
- Jūs pabėgote?
- Taip.
- O ar pavyko ką nors sužinoti, kas nutiko tam žmogui?
- Kaip paprastai. Jį įkišo į koncentracijos stovyklą.
- Ar jis buvo vokiečių?
- Belgas. Muziejaus direktorius.
- Melikovas linktelėjo galvą.
- Kaip jums pavyko taip ilgai išbūti nepastebėtam? — paklausė jis paskui. — Ar būdavo muziejuje lankytojų?
- Būdavo. Dienomis aš sėdėdavau rūsyje, uždarytas viename sandėliuke. Vakare ateidavo direktorius, atnešdavo man valgyti ir atidarydavo nakčiai mano slėptuvę. Iš muziejaus aš neišeidavau, bet galėdavau išlįsti iš rūsio. Šviesos uždegti, žinoma, buvo nevalia.
- Ar kiti tarnautojai apie tai žinojo?
- Ne. Sandėliukas buvo be langų. Jeigu kas įeidavo į rūšį, aš sėdėdavau kaip pelė po šluota. Didžiausias rūpestis buvo, kad nusičiaudėčiau kada nereikia.
- Ir tas jus išdavė?
- Ne. Kažkam krito į akis, kad direktorius vakarais dažnai pasilieka muziejuje arba dar kartą grįžta.
- Suprantu, — tarė Melikovas. — Skaityti jūs galėjote?
- Tik naktimis, vasarą ir kai šviesdavo mėnulis.
- Bet jūs galėjot naktimis vaikščioti po muziejų ir apžiūrinėti paveikslus?
- Kol jie dar būdavo matyti.

Melikovas nusišypsojo.

— Bėgdamas iš Rusijos kartą prie Suomijos sienos aš šešias dienas ištūnojau po malkų rietuve. Kai išlindau, man atrodė, kad daug ilgiau ten išbuvau. Mažiausiai dvi savaites. Bet tada aš buvau jaunas, o jaunam žmogui, šiaip ar taip, laikas labiau prailgsta. Gal norite valgyti? — paklausė jis be jokio perėjimo.

— Noriu, — atsakiau aš, — netgi labai.

— Taip ir maniau. Kai ištrūksti į laisvę, valgai ir vis negali atsivalgyti. Eime į vaistinę, ten pavalgysime.

— Į vaistinę?

— Į tokią vadinamąją *drugstore*. Tai viena iš šio krašto ypatybių. Ten gali nusipirkti aspirino ir pavalgyti.

— Ką jūs veikdavote visą dieną, kad neišeitumėte iš proto? — paklausė Melikovas.

Aš nužvelgiau žmones, paskubom valgančius prie ilgo baro ir spoksančius į reklaminius skydus bei butelius su vaistais.

— Ką mes čia valgysime? — paklausiau savo ruožtu.

— Po mėsinį. Šis patiekalas ir dar Vienos dešrelės yra pagrindinis amerikiečių maistas. Žlėgtainis per brangus paprasto žmogaus kišenei.

— Laukdavau vakaro. Darydavau viską, ką tik įmanydamas, kad nereikėtų galvoti apie pavojų, kuris man gresia. Kitaip būčiau greit išprotėjęs. Šioje srityje aš jau turėjau šioki tokį patyrimą, juk jau nebe pirmi metai slapščiausi, vienus metus netgi pačioje Vokietijoje. Vengiau bet kokios minties, kad kažką padariau ne taip. Gailėsys grauzia širdį labiau, negu druskos rūgštis — tai užsiėmimas ramiems laikams. Nuolat tobulinau savo prancūzų kalbos žinias, duodavau pats sau nesuskaičiuojamą daugybę pamokų. Paskui pradėjau naktimis slankioti po muziejaus sales, apžiūrinėti paveikslus ir dėtis juos į galvą. Netrukus jau žinojau visus juos. Paskui sėdėdamas dienos tamsoje savo kamarėlėje pradėjau juos mintyse atkurti. Tą aš dariau sistemingai, nagrinėjau vaizdą po vaizdo, ne kaip pa-

kliuvo, dažnai vienam paveikslui prirėkdavo kelių diėnų. Kartais puldavau į nevilėtį, bet paskui ir vėl pradėdavau viską iš pradžių. Jei-gu aš būčiau tik apžiūrinėjęs paveikslus, nevilėtis mane būtų slėgusi dažniau. Bet aš ėmiau savotiškai lavinti atmintį, ir tas leido man tobulėti. Aš jau nebesistengiau galva pramušti sieną, o bandžiau, taip sakant, užlipti laiptais. Suprantate?

— Jūs nestovėjote vietoje, — tarė Melikovas. — Jūs turėjote tikslą. Ir tas jus gelbėjo.

— Vieną vasarą aš praleidau su Sezanu ir keliais Dega paveikslais. Tai buvo, be abejo, mano vaizduotės paveikslai ir mano vaizduotės lyginimai. Bet vis dėlto tai buvo lyginimai, ir dėl to jie tapo savotišku iššūkiu. Aš bandžiau įsiminti spalvas ir kompoziciją, o juk niekada nebuvau tų spalvų matęs dieną. Tai buvo mėnesienos Sezanas ir nakties Dega, kuriuos aš stengiausi įsiminti ir sulyginti pagal tai, kokius juos mačiau nakties prieblandoje. Vėliau bibliotekoje radau knygų apie meną. Sėdėjau susigūžęs po palange ir studijavau jas. Tai buvo vaiduoklių pasaulis, bet, šiaip ar taip, pasaulis.

— Ar muziejaus niekas nesaugojo?

— Tik dieną. Vakare jis būdavo paprasčiausiai uždaromas. Tai buvo mano laimė.

— Ir nelaimė to žmogaus, kuris atnešdavo jums valgyti.

Aš pažvelgiau į Melikovą.

— Ir nelaimė to žmogaus, kuris mane slėpė, — atsakiau jam ramiai.

Aš supratau, kad jis tai pasakė, nemanydamas nieko bloga; tai nebuvo koks priekaištas. Jis tik konstatavo faktą, daugiau nieko.

— Nemanykite, kad galėsite čia užsidirbti pragyvenimui nelegaliai plaudamas lėkštes, — tarė jis. — Tai romantiški kliedesiai. Nuo to laiko, kai susikūrė profsajungos, tai jau taip pat neįmanoma. Kiek laiko jūs galėtumėte pragyventi, kad nenumirtumėt iš bado?

— Neilgai. Kiek kainuoja šitokie pusryčiai?

— Pusanro dolerio. Kai prasidėjo karas, viskas čia pabrango.